

Monografier

Komikerns historia

Peter K. Andersson

Natur & Kultur, 2020, 355 s.

Den ledsna clownen – eller narren som ensam, sanningssägande outsider – är ett motiv som återfinns på många håll i kulturhistorien. Variationer finns i allt från Shakespeares *Hamlet* till clownen Pierrot i 1980-talets Hötorgskonst. I sin populärvetenskapliga bok *Komikerns historia* tar Peter K. Andersson, lektor i historia vid Örebro universitet, fasta på denna figur och frågar sig om den går att applicera på 20 olika yrkesverksamma komikers livsöden samt hur den format deras offentliga personligheter och samhällsfunktioner.

Andersson har valt ut hovnarrar, komiska skådespelare, clowner, varietet- och mimartister, *sitcom*-stjärnor och ståuppare. Han vill närma sig den historiska verkligheten bakom den romantiska bilden av komikern som en tragisk ensamvarg och sanningssägare utanför gängse samhällsnormer och -gemenskap. Ansatsen är bredare än så, Anderssons avsikt är ”en bok om komikerns historia, om dennes samhällsfunktion, livs- och arbetsförhållanden, roll i den samtida kulturen och [...] om hur komikern speglar sin tids relation till humor och komik” (s. 10–11). Den tes som drivs är att den ”uppträdande komikern [...] i alla tider varit en mycket speciell och annorlunda karaktär, en outsider och sanningssägare som återspeglar och blottlägger sin samtids verkligt generande sidor” (s. 11). Vidare ”att komik är kopplat till ensamhet och utanförskap” samt att komikern inte är ”en av oss” (s. 20). Sin definition av vad en komiker är, har

Andersson hämtat ”från en modern idé om en soloartist som ibland kan framträda i en teaterpjäs eller en film men som i grunden skapar sin egen komik och sin egen offentliga persona” (s. 121). Denna syn styr framställningen, urvalet av komiker som undersöks samt den bild av komikerns historia som tecknas i studien.

I bokens porträttkavalkad får vi alltså stifta bekantskap med 20 olika komiker ur olika tider och sammanhang med det gemensamt ”att deras huvudsakliga funktion varit att få sin publik att skratta” (s. 11). Andersson börjar i renässansen och med Pietro Gonella, som finns avporträtterad som hovnarr i Ferrara under 1400-talet och det visar sig att det fanns två Gonella, den äldre och den yngre. Den franska hovnarren Mathurine var verksam i Frankrike under tre kungar under sent 1500-tal och tidigt 1600-tal. Mathurine var kvinna och betecknades av vissa som galen. Från renässansens London får vi två porträtt: Shakespeares mest kände komiske skådespelare Will Kemp och Charles Chester, ökad världshusnarr.

Med utgångspunkt i Velázquez tavla *La Meninas* (1656) får vi därefter möta den spanska ”hovdvärgen” Mari-Bár-bola. Sedan följer commedia dell’arte-skådespelerskan Caterina Biancolelli som förfinade Colombina-rollen, Charles Dibdin, engelsk 1700-talsskådis som blev berömd för sina enmansföreställningar, 1800-talsclownen Joseph Grimaldi, Jean-Gaspard Deburaus romantiska Pierrot, den brittiska varietésångerskan Marie Lloyd, vaudeville-komikern Bert Williams som strävade att omforma den rasistiska *blackface*-stereotypen, samt den enda svenska komikern i sällskapet,

bondkomikern Skånska Lasse. Vidare studeras stumfilmsstjärnan Max Linder, Charlie Chaplin, kabaréartisten Claire Waldoff, BBC-komikern och *The Goons*-medlemmen Spike Milligan, sitcom-aktrisen Lucille Ball, den afroamerikanske ståuppkomikern Richard Pryor, postmodernisten Steve Martin och youtubern Jenna Marbles.

Som framgår av ovanstående uppräknings är det en rätt brokig skara, både kända och okända komiker hämtade från olika komiska praktiker och sammanhang, med slagsida åt angloamerikansk underhållningstradition – 12 av 20 porträtterade komiker härrör därifrån. Andersson säger själv om sitt urval att det är subjektivt men att han samtidigt velat att varje individ som han berättar om på något sätt ska illustrera "ett nytt skede eller en ny företeelse i komikens historia och de samhälleliga förutsättningar för komik" (s. 19). Han säger sig ha ambitionen att förmedla "en representativ bild av komikerns västerländska historia" (s. 21). Läsaren lotsas från renässansens karnevaleska skrattekultur med dess hovnarrar, via Shakespeare, *commedia dell'arte*, pantomim, slapstick, varietéföreställningar, folklig bondkomik, stumfilmskomedier, kabarékultur i Berlin under 1900-talets början, brittisk radioshow, sitcoms, ståuppkomik till dagens Youtube-klipp.

Varje porträtt har formen av en essäistisk föreläsning med olika teoretiska ingångar och vinklar. Hovnarrarna Gonella diskuteras med hjälp av Bakhtin. I avsnittet om Mathurine diskuteras hur en gränsöverskridande kvinna kunde vara feministisk på 1500-talet och i avsnittet om Richard Pryor framgår hur en afroamerikansk komiker tvingade förhålla sig till och reagerade på rasismen. Återkommande i många av porträtten är reflektioner om högt och lågt. Klassaspekten som följer av att komiken sedan antiken betraktats som

en låg genre demonstreras väl och likaså dess prägel på komikeryrket och den offentliga komikerrollen.

Boken är populärvetenskaplig och framställningen har en personligt kåserande stil. Andersson drivs av ett intresse för udda livsöden och vissa av porträtten är mer av levnadsteckningar där man får följa den individuella komikerns skiftande karriär och öde. Andra porträtt går mer åt det pedagogiskt komedihistoriska. Där fungerar den beskrivna individen mer som en ingång till sin historiska komedikontext. Ibland är det också Anderssons arbete med att ta reda på mer om den historiska personen bakom den komiska personen som vi får följa. Avslutningsvis finns en reflektion om komikerns kulturella funktion och några av bokens centrala slutsatser presenteras: Den komiska personen måste ligga nära den verkliga personen. Komikerns skådespeleri kan liknas vid en balansgång på gränsen mellan fiktion och verklighet. Andersson menar att komikern måste betrakta livet och tillvaron ur ett outsiderperspektiv för att kunna undergräva och häckla makten och "alla tendenser till inbilskhet och högmod" (s. 345).

Går det verkligen att via 20 enskilda individer från renässansen till i dag teckna en rättvisande bild av komikeryrkets västerländska historia? Andersson ser de komiker han lyfter fram som representanter för olika faser i komikerns historia. Borde man inte, för att teckna ett visst yrkes historia, börja i en fördjupad, övergripande analys av yrkets roll i samhällsutvecklingen och sedan, utifrån den analysen, gå till de individuella exempel man valt ut? Definitionen av komikern som den "subversive, sanningssägande outsidersen och enmansartisten" är lite för vag. Den gör att det blir en diffus bild av komikerns historia som tecknas. Man kan till exempel jämföra med att man skulle applicera klichébilden av författare som "enstöriga rödvinskufar

med livlig fantasi, svår barndom och någon form av självhävdelsebehov” på 20 västerländska, skönlitterära författare från renässansen till i dag för att på så vis skriva ”författarens historia”. Vilka skulle man välja? Och skulle det bli en rättvisande bild av författaryrkets västerländska historia? Med denna hypotetiska parallell vill jag visa att metoden inte övertygar helt. Det hade lika gärna gått att ta fasta på att humor har med samförstånd och kommunikation att göra och att komikens yrkesutövare varit ett integrerat samhällsskrå allt sedan antikens komedier. Då hade Andersson heller inte behövt bortse från icke-ensamma komikerpar och -grupper som Hasse & Tage, Knäppupp-gänget, Grotesco eller Mia & Klara. Organiserade komikerföreningar som Clownen utan gränser och de etablerade utbildningar som finns i att bli komediskådespelare, sjukhusclown eller ståuppare hade också kunnat uppmärksammas. Visst måste alla studier avgränsas, men jag tror att definitionen av en komiker och reflektionen kring komikeryrkets samhällsfunktion hade kunnat fördjupas. Alternativt borde syftet tydligare ha begränsats till en essä om ett antal komiker som väckt författarens intresse. Att den enda svenske komiker som tas upp är Skånska Lasse känns också lite märkligt i en bok skriven för en svenskspråkig publik. Såväl Karl Gerhard som Gösta Ekman d.y., clownen Manne, Eva Rydberg, Babben Larsson och Nour El-Refai hade platsat inom ramen för den enmanskomikerprofil som Andersson avgränsat sig till. Trots dessa invändningar är många av porträtten i *Komikerns historia* vältecknade och innehåller flera intressanta iakttagelser om komikerns svåra konst och speciella yrkesroll.

Katarina Båth

Svenskarna i sekelskiftets Paris

Tom Ericsson

Umeå universitetsbibliotek, 2019, 153 s.

Tom Ericssons studie av svenskarna i Paris vid förra sekelskiftet och den svenska utvandringen till Frankrike är ett viktigt bidrag till den svenska migrationshistorien. Till skillnad från den svenska transatlantiska utvandringen så har svensk migration till europeiska destinationer inte tillnärmelsevis beforskats lika mycket. En förklaring till detta är sannolikt att emigrationen till Nordamerika var kvantitativt mycket mer omfattande. Den inomeuropeiska migrationen har dock varit betydande med stora inslag av säsongsarbete och med olika regionala migrationssystem på kontinenten.

Boken tar ett helhetsgrepp om den svenska migrationen till och från Paris och ger både en bred översikt över vilka kategorier av migranter som begav sig till den franska huvudstaden, men den går också ned på individnivå och ger olika exempel på migrantöden, vilket bidrar till att levandegöra detta avsnitt av historien. Migranternas sociala nätverk undersöks också så att studien av den svenska invandrargruppen i Paris blir en analys av ett lokalsamhälle. Ericsson undersöker migranternas bostadsförhållande, vilka yrken och sociala skikt de svenska Parismigranterna tillhörde, samt integrationen av svenskarna och deras affärsverksamhet. Både kvinnor och män – med yrken som företagare, tjänstemän, hantverkare och pigor – behandlas. Den empiriska undersökningen är gedigen, men mer tillämpande av klass- och genus-teorier skulle ha bidragit till ännu mer intressanta resultat.

Hantverkarna var den största kategorin av migranter till Paris och skräddaryrket hade flest utövare, varefter följde skomakare och körsnärer, det vill säga

hantverkare inom den expansiva konfektionsindustrin där Paris utgjorde ett centrum i Frankrike och Europa. Svenskarnas giftermålsmönster visar på att en betydande del av äktenskapen skedde över etniska gränser, 20 procent av de svenska männen gifte sig med fransyskor och 6 procent av svenskorna ingick äktenskap med fransmän.

Undersökningen av svenskarna i Paris är viktig eftersom det rörde sig om migration till en urban destination och där migranterna i stor utsträckning också utgick från urbana miljöer i Sverige. Den stora europeiska emigrationen till Amerika var till viss del också en urbanisering, men det urbana inslaget i detta exempel på inomeuropeisk migration är ännu mer påtagligt. Det är inte heller fråga om singulär migration utan i flera fall cirkulär migration och exempelvis hantverkarens karriärmigration omfattande även andra urbana metropoler i Europa, som London och Berlin.

Ericsson använder sig av en mängd olika källmaterial i sin studie, framför allt från den svenska församlingen i Paris, men också medborgarskapsansökningar ur det franska nationalarkivet. Dessutom har en mängd olika källmaterial från olika arkiv utnyttjats, bland annat Rotemansarkivet, konsulatarkiv, folkräkningar, svenska kyrkoarkiv, Nordiska museets hantverkarminnen, demografiska databaser och tidskrifter. Med tanke på att ett starkt fokus riktas på hantverkare skulle möjligen även fackföreningsmaterial ha varit intressant. En resurs som även kunde varit fruktbar är de databaser över migranter med mera som finns på www.emiweb.eu. En sökning i denna databas baserad på emigranter i kyrkböckerna ger 2 672 utvandrare till Frankrike, en sökning på motsvarande databas baserad på SCB:s summariska folkmängdsredogörelser resulterar i 3 374 emigranter. Det är låga siffror jämfört med Amerikaemigrationen men mörkertalen är säkert

mycket stora, den oregistrerade migrationen kan enligt Lars-Olof Larsson vara fyra till sex gånger så stor som de officiella siffrorna.

Ericsson diskuterar sina resultat i relation till tidigare forskning, som presenteras utförligt. Det finns dock forskning om svensk utvandring och arbetsmigration till grannländerna Danmark och Tyskland som kunde utnyttjats och gentemot vilken Parismigrationen kunde diskuterats. Det rör sig om Claudius Rieglers avhandling om svensk emigration till Nordtyskland där det rörde sig om affärsmässigt bedriven värvning av arbetskraft åt det nordtyska lantbruket som drabbats hårt av brist på arbetskraft på grund av utvandring. Lars Edgren och Lars Olsson har studerat hantverkarnas arbetsvandringar, Edgren har undersökt hur nya politiska idéer spreds genom gesällvandringarna och Olsson studerade hur reskassorna användes strategiskt av typograferna. Richard Willerslev och Henrik Zipsane har undersökt den svenska utvandringen till Danmark och Agnes Wirén även motsvarande till Tyskland. Undertecknad har beforskat migrationen mellan Sverige och Danmark och Tyskland ur ett världssystemperspektiv, Mats Greiff har studerat handelsanställdas samarbete över Öresund, Anna Nordqvist svenska tjänstekvinnor i Danmark, för att nämna några exempel.

Det vore intressant om resultaten rörande svenskarna i Paris sattes i samband med denna forskning avseende exempelvis förändrade maktrelationer genom migrationen, integration respektive exkludering, förändrade genusrelationer, den pågående proletariseringens och den kapitalistiska omvandlingen av hantverket.

Sammanfattningsvis är Tom Ericssons studie av svenskarna i Paris kring sekelskiftet 1900 en viktig studie av migranter i ett europeiskt, urbant sammanhang. Det utgör ytterligare ett bidrag för att förstå

migrationens betydelse för samhällsutvecklingen i Frankrike men även indirekt Sverige och Europa under den dynamiska perioden före första världskriget. Det är bara att hoppas att den kommer att stimulera till fler undersökningar på liknande teman för att förstå migrationens och de internationella relationernas betydelse och bidra till att vidga analysen bortom nationalstatens begränsade ramar.

Lars Hansson

Upplysningens element. Materia och världsbild under 1600- och 1700-talet

Hjalmar Fors

Fri Tanke, 2020, 313 s.

Den här boken, en översättning från engelskt original publicerat 2015 som *The Limits of Matter*, är ingen lättsmält historia. Snarare en ganska hårdkokt analys av hur svensk bergskemi i samklang med internationella trender gick från att domineras av paracelsistiskt influerad alkemi över en cartesianskt grundad mekanistisk kemi till en mineralogisk systematik på kamerala premisser. Allt inom loppet av ett drygt halvsekel från 1600-talets sista decennier till 1760-talet.

I centrum står det svenska Bergskollegium och dess Laboratorium Chymicum tillsammans med några av dess mest kända bergskemister. Representanter för den tidigare alkemiska traditionen är Urban Hiärne (1641–1724) och hans adept Erich Odhelius (1661–1704), för den efterföljande mekanistiska Emanuel Swedenborg (1688–1772), Georg Brandt (1694–1768) och Johan Gottschalk Wallerius (1709–1785) samt för den senare mer nyttoinriktade Daniel Tilas (1712–1772), Axel Fredrik Cronstedt (1722–1765) och Torbern Bergman (1735–1784). En stor poäng med analysen är dock att dessa olika aktörer var komplexa, att de i olika sammanhang och i olika faser av sina liv

skiftade inställning till olika traditioner och fenomen. Inom kemisk kunskapsbildning och bergskemiskt laboratoriearbete försköts exempelvis intresset för magi samtidigt som det kunde vara högst närvarande i privata sammanhang. Cronstedt kunde i slutet av 1740-talet återge hur en märklig händelse på en resa kunde förklaras med magi för att tio år senare angripa alkemin som en mystisk vetenskap tillsammans med astrologi och magi (s. 171–174).

Mer övergripande finns ingen anledning att ifrågasätta Fors förståelse av den process som innebar att synen på kemins möjligheter att skapa ökade insikter om metallers egenskaper, liksom syftet med dessa kunskaper, förändrades inom bergsbruket från slutet av 1600-talet till mitten av 1700-talet. Beskrivningen innehåller ett brott under 1700-talets första hälft då kemisk teori och praktik inte längre byggde på äldre paracelsiska föreställningar om materiens principer utan i stället ersattes med idéer om grundämnen som kunde identifieras med hjälp av kemisk analys. Fors poäng är att detta brott inom kemin inte innebar att alkemin försvann eller ens tron på magi och mystiska krafter, bara att den försvagades inom bergskemin och andra kamerala sammanhang samtidigt som den kunde fortleva på annat håll som i de kammarlärdes privatlaboratorier eller kanske bland frimurare.

Inte heller finns anledning att kritisera Fors beskrivning av hur svenska institutionella sammanhang med Bergskollegium i centrum faktiskt hade inflytande över utvecklingen internationellt. För som Fors påpekar handlar det om kunskapsbildningsprocesser där aktörer och organisationer från olika länder bidrog på sätt som för tankarna till våra dagars medieteoretiskt influerade förståelse av kunskapsutbyte som cirkulation snarare än central produktion och perifer reception. Det källmaterial som Fors studerat visar hur Hiärne och Odhelius

i sitt tänkande influerades från framför allt tyskt håll medan Brandt och hans student Cronstedt mycket mer aktivt påverkade kunskapsbildningen.

Det är lika lätt att sympatisera med Fors utgångspunkter som innebär att de i grunden naturfilosofiska diskussionerna om materiens natur och (al)kemins syften och möjligheter inte kan reduceras till en räkka orsakssammanhang, från vidskeplighet till rationalitet (s. 202). I stället, menar han, handlar det om att vad som accepterades som användbara argument långsamt förändrades över tid, eller snarare över generationer av bergskemister. Med hjälp av analytiska begrepp som gränsdragningsarbete, patron-klient-förhållande, nätverk och social status kan Fors förklara hur de empiriskt belagda föreställningarna om det möjliga och eftersträvansvärda i att omvandla oädla metaller till ädla, *transmutativ chymie*, ersattes av andra forskningsprogram som att på kemisk väg urskilja metaller och halvmetaller. Skälet var, enligt Fors, ytterst att när kemin och kemisterna erbjöds och accepterade att ingå i institutionella sammanhang som tillhandahölls av statsbyråkratier, exempelvis Bergskollegium och universiteten, innebar det också krav på förändrade prioriteringar och ett större intresse för kemin som en förändringskraft för gruvnäringen (s. 204).

Gott så, kan tyckas. Men kanske finns ändå en liten pusselbit kvar att undersöka. För även de tidiga alkemisterna hade krav på sig att bidra till värdeskapande processer, något som Pamela Smith visat och Fors utnyttjar (s. 78). Om skillnaden bara var katedralism och en ökad byråkratisering, kan dessa sammanhang verkligen förklara en så omvälvande förändring inom kemin – Fors kallar den ”ett radikalt brott i den kemiska teorin och praktiken” (s. 210) – som marginaliseringen av alkemins utgångspunkter innebar?

Visserligen har Fors tagit ett stort och

viktigt steg när han på allvar tagit sig an bergskemisternas insatser för förstäelsen av processer och reaktioner som under 1700-talet utvecklades till det som kommit att kallas den kemiska revolutionen. Vad han dock ännu inte gjort, men – vågar jag hoppas – någon gång i framtiden förhoppningsvis kommer ta sig an, är att ännu mer grundligt undersöka deras laborativa praktiker. Visserligen sägs det att inte mycket förändrades i de kemiska laboratoriernas apparatur och utrustning från slutet av 1500-talet till mitten av 1700-talet. Ändå tror jag att det kan vara värt att undersöka de laborativa praktikerna ännu mer ingående för att skapa en förstäelse för hur nya tekniker och praktiker också kan ha bidragit till en förändrad syn på kemins syften och möjligheter. Det var trots allt de ofta smutsiga, illaluktande och på flera sätt oangenäma laborativa praktikerna – inom bergskemin var förstas ugnen ett viktigt redskap – som skilde kemister från andra tidigmoderna naturfilosofer.

Näja, man kan alltid begära mer. Och i det här fallet är det nog mer orättvist än vanligt. Fors studie är innehållsrik och tveklöst intressant för den som vill förstå hur Bergskollegiums tidigmoderna kemister bidrog till en ny förstäelse av kemiska processer samtidigt som de ofta nog hade åtminstone en fot kvar i traditionerna. På så sätt är boken både viktig och läsvärd.

Thomas Kaiserfeld

Historien – och varför den
angår oss

Lynn Hunt

Studentlitteratur, 2019, 113 s.

Lynn Hunt har varit en ledande föreläsare för den kulturhistoriska vändningen inom historieforskningen. Antologin *The New Cultural History* (1989), för vilken hon var redaktör, torde ha ingått

på många kurslistor vid universitet över hela världen. Hon har skrivit en lång rad inflytelserika böcker, allt ifrån *Politics, Culture and Class in the French Revolution* (1986) till *Inventing Human Rights* (2007). Hon har också intresserat sig för historieämnets mer principiella och filosofiska problem. I boken *Telling the Truth about History* (1994, tillsammans med Joyce Appleby och Margaret Jacob) tog hon upp frågan om det gick att uttala sanningar om det förflutna. Författarna intog en medlande position.

Med tanke på hennes ställning som en av världens främsta historiker är det av stort intresse att ta del av hennes elementära introduktion till dagens historieämne. Boken består av ett hundratal tämligen glest satta sidor. Det är alltså en bok som med lätthet får plats även på kurser med begränsat sidantal, till exempel en introduktionskurs för historiestudenter.

Boken är ett vältaligt försvar för att professionell historieforskning i dag behövs mer än någonsin. Utgångspunkten tas i ett avsnitt om historiens samtida relevans. Det första exemplet rör Donald Trumps falska påstående att Barack Obama inte är född i USA och därefter tas Förintelseförnekandet upp. En lång rad ytterligare fall redovisas, med en förhållandevis god spridning över hela världen, alla med poängen att påståenden om det förflutna är högaktuella och att offentligheten är fylld med falska påståenden.

Detta aktualiserar givetvis frågan om vad som är sanning, vilket bokens andra avsnitt ägnas åt. Hennes ståndpunkt delas säkert av många historiker. Enskilda fakta kan vi uttala oss om med anspråk på säkerhet, även om dessa sanningar också är provisoriska; nya bevis kan komma i dagen och gamla dokument kan visas vara förfälskade. Mer komplicerat blir det när vi försöker etablera sammanhängande tolkningar. Dessa kan aldrig vara sanna i samma okomplicerade

mening som enskilda fakta. Men enligt Hunt avgörs tolkningarnas sanning av deras koherens och förmåga att förklara tillgängliga fakta. Även om denna syn på historisk sanning förvisso inte ger oss möjlighet att skriva historia med absoluta sanningsanspråk menar Hunt att den skapar möjlighet för kritik. Nya fakta och nya tolkningar kan lanseras inom en accepterad ram.

Historiens nära koppling till politik understryks i den tredje delen av boken. Hunt hävdar här att den breddning av historieämnet som skett under det senaste dryga seklet har att göra med den allt mer demokratiska rekryteringen av studenter till högre utbildning. Därmed utmanas också den tidigare dominerande tradition där historia främst sågs som ett instrument för att skapa nationell sammanhållning. Hunt är inte avvisande till att historia har en nationell uppgift men understryker att historia har en viktig uppgift i pågående debatter om det nationellas innebörd. Med en lång rad exempel från stora delar av världen visar Hunt hur vanliga och kontroversiella sådana debatter kan vara.

Historieämnet har breddats ämnesmässigt och geografiskt och kan i dag handla om nästan allt. Vilken framtid har historia? I det avslutande avsnittet argumenterar Hunt för att ämnet har sin egen etik som gör det högst relevant i en allt mer globaliserad värld. Hon tycker sig se ett nytt sätt att förhålla sig till tid, vilket hon kallar "global tid". Det blir väl inte helt klart vad detta innebär mer konkret annat än att det ställs i motsättning till framstegshistoria. En global historia som också uppmärksammar människans relation till djur och natur menar hon leder till en respektens etik, respekt både för andra människor och för vår miljö.

Hunt är optimistisk inför den professionella historieskrivningens framtid. Dess kritiska potential ställer den "nära fronten" i försvaret av demokratiska samhällen. Försöken av auktoritära krafter

att manipulera historien misslyckas ofta, menar hon. Populär historia och professionell historia närmar sig varandra. Låt oss hoppas att det finns grund för denna optimism. Annars är det lätt att läsa tidens tecken på ett helt annat sätt. I en tid med allt starkare nationalistiska röster och allt mindre respekt för sanning och vetenskap, riskerar kanske snarare professionella historikers röster att allt mer marginaliseras. Det är helt andra krafter som i dag formar den allmänna bilden av historien. Så kan man också tänka.

I alla händelser fungerar Hunts bok som en bra introduktion till historieämnet i dag. Den ger elementär kunskap om ämnets historia och den för en diskussion om dess framtid. Utmaningen mot den västerländska historieskrivningen från postkoloniala perspektiv tas upp, även om Hunt, som framgått, ställer sig på den traditionella forskningens sida. Boken ger gott om exempel på historiens relevans i många olika samhällen och Hunt ska ha en eloge för att hon har sökt sina exempel från stora delar av jordklotet.

Lars Edgren

Den besvärliga Elin Wägner

Ulrika Knutson

Historiska Media, 2020, 400 s.

Syftet med Ulrika Knutsons biografi över Elin Wägner (1882–1949) är att aktualisera denna författare, journalist, kvinnosakskvinna, pacifist och miljöaktivist för en ny publik. Knutsons journalistiska framställning styrs inte av en uttalad problemformulering, men författaren deklarerar inledningsvis sina drivkrafter för att ägna Wägner ytterligare en biografi. Sedan tidigare finns Ulla Isakssons och Erik Hjalmar Linders standardverk *Amazon med två bröst* (1977) och *Dotter av moder jord* (1980), vilket liksom *Den besvärliga Elin Wägner* i stor utsträckning

bygger på Barbro Alvingss omfattande insamling av källmaterial om sin vän och mentor. Flera avhandlingar har ägnats åt Wägners litterära produktion, och våren 2020 utkom Per Wirtén med *Europa, ständigt detta Europa. Elin Wägners förlorade kärlek*. Precis som Knutson konstaterar, fungerar Wägners idérikedom fortfarande som inspirationskälla i samtida politisk debatt. Som en mer personlig anledning att återvända till Wägner beskriver Knutson sitt dåliga samvete över en tillspetsad formulering. För 15 år sedan, då hon ägnade sig åt kretsen kring Kvinnliga medborgarskolan vid Fogelstad i boken *Kvinnor på gränsen till genombrott*, skrev hon: "jag tycker inte om henne". Här ges en mer mångfasetterad bild.

Hela Wägners liv behandlas, med början i hur hon tidigt förlorade sin mor och därför växte upp tillsammans med en styvmor och fadern Sven Wägner – filosofen som nekade sin dotter att studera i Lund men däremot förmedlade kontakt med en redaktör på *Helsingborgs-Posten*, Wägners första arbetsplats. Skildringen av journalistyrket är livfull och genombrottsromanen *Nortullsligan* (1908) kontextualiseras med lätt hand. Efter en diskussion om hur Elin Wägners skepsis inför krav på kvinnlig rösträtt omvändes i ett febrilt engagemang för saken beskrivs rösträttsrörelsens inbördes strider och ideologiska motståndare – vilket Wägner själv gestaltade i *Pennskaftet* (1910). Från 1913 var det framför allt fredsfrågan som engagerade henne. Vid krigsslutet var hon med och startade Rädda Barnen och Knutson visar hur hjälparbetet på plats i Wien gav såväl internationella kontakter som stoff till flera romaner.

Även om boken har en kronologisk grundstruktur består den av tematiska kapitel. Detta möjliggör givetvis fördjupning, men innebär oundvikligen upprepningar. Efterhand tappar boken sitt tempo. När Wägners livslånga rela-

tion till Linnéa Johansson ska skildras är det som om berättelsen börjar om. Deras gemensamma historia började när den unga författarinnan vistades hos sin morbror i Växjö under vintern 1905–1906 för att vila upp sig. Som en av hushållets pigor fick Linnéa i uppdrag att hålla den närmast apatiska Elin under uppsikt. Linnéa fick henne att äta och lockade till skratt. När Wägner hade etablerat sig som journalist i Stockholm tog Johansson tjänst hos henne och 1910 utökades hushållet med Elin Wagners make John Landquist. Det är fascinerande att följa kvinnornas brevväxling under reportageresorna i Europa. Knutson menar att de vid sidan av relationen arbetsgivare–arbetstagare också utvecklade en vänskap. Med åren blev de beroende av varandra. I praktiken blev båda fosterammor när Wägner år 1921 tog emot sin brorson ”Vanni”. Hierarkin dem emellan framgår dock av att Johansson fick ordna det praktiska kring skilmässan från Landquist när Wägner hade åkt till Fogelstad för att få skrivro.

Stort utrymme ägnas åt Wagners kärleksrelationer. Stöd för sin tro på den fria kärleken hämtade hon från Ellen Key, som korresponderade med både Wägner och Landquist. Knutson kommenterar makens många historier ingående – och tar sig även friheten att recensera kärleksbrev från den gifte Sigfrid Siwertz, som Wägner hade en relation med i mitten av 1920-talet. Beskrivningarna av den svenska författarelitens intriger illustrerar tydligt hur kulturlivet genomkorsas av intimrelationer – men tycks stundvis onödigt detaljerade. Varje biografiförfattare ställs inför frågan om hur man bör förhålla sig till den biografierades rätt till privatliv och Knutson för en diskussion kring detta utifrån Wagners egna överväganden i sitt arbete med ett tvåbandsverk om Selma Lagerlöf. Trots vissa förbehåll har hon valt att återge även svårare sidor i Wagners liv: den starka självkritiken, sexuella erfarenheter på

gränsen till övergrepp och återkommande depressioner.

Boken saknar fotnoter, men oftast framgår ändå av den löpande texten varifrån citat är hämtade. Knutson anknuter också ofta uttryckligen till tidigare forskning i sina resonemang, men tyvärr sker detta inte vad gäller just det ämne som lyfts fram som nya resultat. Det gäller Elin Wagners resa till det av Frankrike ockuperade Rhenlandet våren 1921, i syfte att undersöka anklagelser om att soldater från de franska kolonierna begått övergrepp på tyska kvinnor – vad som med dåtidens språkbruk kallades ”den svarta skammen”. Detta beskrivs i inledningen som något som länge har varit okänt och endast nyligen börjat lyftas fram i tysk och amerikansk forskning. Det finns dock ett relativt omfattande forskningsläge kring hur fabricerade vittnesmål spreds i en kampanj orkestrerad av den tyska staten i syfte att misskreditera Frankrikes ockupationspolitik. På senare tid har mer mentalitets- och kulturhistoriskt inriktade arbeten synliggjort hur användandet av trupper från kolonierna sågs som ett angrepp på den europeiska civilisationen samt att kritiken genomsyrades av rasistiska och sexistiska stereotyper. Flera arbeten har också visat på konflikter mellan olika aktörer i denna fråga, som engagerade alltifrån liberala engelska journalister till konservativa, nationalistiska krafter i Tyskland, och problematiserat kvinnorörelsens roll. Knutson nämner dock bara kort den protest som samlade ett fentotal svenska organisationer och 50 000 underskrifter. I stället placeras Elin Wagners relation med August Ritter von Eberlein, föreståndare för Pfalzcentralen och därmed centralt placerad i propagandaverksamheten, i förgrunden. Pacifisten Wagners komplicerade kärlekshistoria med en officerare som hon hoppades kunna påverka i rätt riktning utgör visserligen ett slående exempel på de många motsägelserna i hennes

liv, men detta fokus på privatlivet gör att den svenska kampanjen fortfarande återstår att undersöka.

Fredsfrågan stod fortsatt i centrum under mellankrigstiden, då Wägner tillsammans med kretsen kring Fogelstad började ge ut den liberala tidskriften *Tidevarvet*, vilken hon blev redaktör för 1924. Året därpå färdigställdes Lilla Björka, gården som Wägner lät bygga i släktens Småland och som blev hennes fasta punkt från 1929. Knutson visar hur Wägner odlade sitt intresse för hembygdens myter och ekologiskt jordbruk tillsammans med Flory Gate och utforskade matriarkatsteorier i dialog med Emilia Fogelklou. Samtidigt följde hon världshändelserna. Redan 1933 bevittnade Wägner repressionen mot kommunister, kväkare och judar i Berlin. År 1935 var hon en drivande kraft bakom Kvinnornas vapenlösa uppror mot kriget, som uppmanade till att vägra medverkan i civilt försvar. Knutson lyfter fram hur Wägners radikalpacifistiska hållning blev allt svårare att rättfärdiga inför hotet från Hitler. Flera av vännerna ändrade hållning och började förespråka små staters rätt att försvara sig, men Wägner höll fast vid sin linje. Hennes tidigare make, som blivit redaktör för *Aftonbladet*, uttryckte i sina ledarspalter viss beundran för Hitler samtidigt som han såg sig själv som liberal och demokrat. Wägner förblev antinazist och ifrågasatte hans position, medan de båda samarbetade kring praktisk flyktinghjälp. Skildringen av den ideologiska spänningen dem emellan mynnar ut i en diskussion om Wägners demokratisyn och modernitetskritik.

Sammantaget bidrar biografin inte med någon radikal nytolkning, men den fungerar utmärkt som en introduktion till Wägners liv och verk. Sin ambition trogen skriver Knutson ingen hjältehistoria, utan återger även de stunder då Elin Wägner framstår som mindre sympatisk. Frågan är dock om hon var så särskilt besvärlig. En alternativ titel

vore: "Den otåliga Elin Wägner". Hon var initiativtagaren, inte förvaltaren, och stannade sällan i de rörelser hon var med om att starta.

Malin Arvidsson

Migration och kulturarv. Insamlingsprocesser och berättelser om och med de invandrade ca 1970–2019

Malin Thor Tureby & Jesper Johansson

Nordic Academic Press, 2020, 315 s.

Migration och kulturarv är en studie som vuxit fram ur två skilda kunskapsanspråk. Som titeln utlovar skildrar studien dels invandrades migrationshistoria, dels hur denna historia har samlats in och dokumenterats, det vill säga hur historiska händelser och politiska beslut har gjorts till vad vi i dag ofta kallar kulturarv. Läsaren ges därmed ökad kunskap om den senare delen av 1900-talets migration i en svensk kontext, men dessutom tolkas och analyseras detta material utifrån dess tillkomstshistoria: med vilken metod har materialet samlats, vilka frågor har ställts till deltagarna, vilka röster har inkluderats respektive exkluderats och vilka migrationsfrågor dominerade samhällsdebatten under tiden för insamlandet? Den kunskap författarna förmedlar om migration, men också om kulturhistoriska insamlingspraktiker, möts således i det för studien avgörande begreppet kulturarv. Författarna betonar att kulturarv i dag är ett såväl politiskt som akademiskt/teoretiskt begrepp. De ansluter sig själva till en bred definition av begreppet, där "arvet" görs i en förhandling mellan minnesinstitutioner men också mellan andra, privata eller offentliga, aktörer som exempelvis de personer som bidragit med berättelser till insamlingarna.

I linje med det ovan beskrivna dubbla kunskapsmålet motiveras projektets empiriska urval dels av det faktum att Sveriges historia nästan alltid författats ur den svenska majoritetsbefolkningens perspektiv, dels av att de invandrades minnen och berättelser inte heller tidigare systematiskt har sammanställts och analyserats inom ramen för svensk invandrarhistoria. De tre insamlingar som studien bygger på är utförda från det sena 1970-talet fram till i dag (2019). Materialet är bevarat i Nordiska museets arkiv och berör på olika vis invandrades erfarenheter och minnen av migration, vardagsliv och arbete.

Delaktighet är en princip som genomsyrar studiens metodologi, både i studiet av det empiriska materialet och i dialogen med dem som ursprungligen samlat in materialet. Inspirerad av det internationella forskningsfältet *oral history*, där kopplingar mellan individuella erfarenheter och samhällsrelaterade diskurser betonas, samt ett intersektionellt perspektiv, har huvudförfattaren Thor Tureby utvecklat en metodologi hon kallar "att höra med samlingar". Metoden grundar sig även i den franske filosofen Jacques Derridas tankar om de maktprocesser som präglar insamling och arkivering. Dessa har arkivvetaren Eric Ketelaar delat in i två faser: en för "arkivalisering" (de kulturellt och socialt förankrade val som bestämmer vad som är värt att samla) och en för "arkivering" (själva samlandet). Analysmetodens målsättning är, utifrån Ketelaar, att dekonstruera "arkivets semantiska genealogi", det vill säga att bryta upp och kontextualisera de dubbla kunskapslager som varje insamling består av: dels innehållet i det insamlade materialet, dels den struktur av inneslutande och uteslutande val som formar själva projektet. Båda dessa lager behöver dessutom tolkas i relation till den samtid vari insamlingen skett.

Författarnas kartläggning av invandrarhistoria i Nordiska museets arkiv

uppenbarade en relativt låg representation av migrationsrelaterade projekt. Den migrationshistoria som fanns utgjordes dessutom i hög grad av majoritetsbefolkningens berättelser om dessa grupper snarare än av gruppernas egna minnen. Därmed framträder Sverige via det insamlade materialet som en monoetnisk nation. Författarna drar slutsatsen att dessa minoriteter, i den mån de representerats i samlingarna, görs till en negation av det "svenska".

De tre projekt som granskas i studien är "Migrationen Finland-Sverige" som initierades under 1970-talets början och avslutades vid decenniets slut, frågelistan "Barn och utläningar" (1987) samt skrivuppropet "Att minnas migrationen" som påbörjades 2008 men fortfarande är en öppen insamling. Dessa valdes för att de alla syftade till att dokumentera erfarenheter av migration. Därtill är de tre projekten insamlade med hjälp av olika metoder: intervjuer genom fältstudier, frågelista samt skrivupprop. Ur dessa tre projekt har Thor Tureby och Johansson valt att granska ett slumpvis urval om 30 berättelser ur varje projekt. Även om det är intressant att få insyn i dessa tre metoder kanske det hade gagnat projektet att hålla sig till ett snävare urval här. Nu skiljer sig projekten rent metodmässigt så pass mycket åt att jämförelser är svåra att göra.

Även bokens disposition följer det metodologiska perspektivet. De tre arkivprojekten avhandlas kronologiskt i två kapitel var: först insamlingsprocessen och arkiveringen av materialet och därefter presenteras och analyseras samlingens innehåll, berättelserna. Således redovisas både samhällskontexter kring migrationsfrågor och de samlade berättelsernas sammanhang och innehåll systematiskt för läsaren, om än kanske något på bekostnad av berättelsernas innehållsliga djup. Det huvudsakliga kunskapsbidraget går därmed i högre grad till fältet kritiska kulturarvsstudier

än till migrationsforskning. Och här har verkligen studien mycket att komma med. Även om projektet är omfattande och väl genomfört är det kanske framför allt det gedigna metodologiska ramverket som imponerar. Här lyckas författarna verkligen visa de maktfrågor som genomsyrar minnesinstitutioners samlingspraktiker och hur komplexa dessa processer kan vara. Därför ser jag också studien som ett värdefullt bidrag till forskning om det minnespolitiska fältet men också till dem som planerar och genomför dylika insamlingar, det vill säga de kulturhistoriska museerna. Analyserna ställs även mot tidigare forskning på området som exempelvis Hanna Snellman, Barbro Klein samt Hyltén-Cavallius och Svanberg. I inledningskapitlet efterfrågas också tydligare etiska riktlinjer som knyter samman kulturarvssektorns och forskarvärldens samlingspraktiker. Det är först när samtidsinsamlingar som dessa lyfts fram och granskas som dylika upptäckter blir möjliga.

Samtidigt måste jag självran sakande erkänna att läsningen för mig, som tidigare anställd på Nordiska museet, stundvis är plågsam. Analyserna får mig att reflektera över mina egna val och beslut kring samlingsprojekt jag deltagit i. Men det är också dylika erfarenheter som gör att en del av författarnas analyser av arkivaliserings- och arkiveringsprocesserna, i mitt perspektiv, inte alltid är helt övertygande. I vissa fall tolkar jag de empiriska exemplen på ett helt annat sätt än författarna. Här önskar jag att Thor Tureby och Johansson, utifrån sin metod att ”höra med samlingarna”, i högre grad hade uppmärksammat den maktstruktur som de museianställda varit tvungna att förhålla sig till. En tillfälligt anställd kvinna i 25-årsåldern, visserligen med en akademisk examen men ändå ny i fältet på ett av landets främsta kulturhistoriska museer, har kanske inte så mycket att säga till om med avseende på utformandet av projektet

och dess innehåll. Hennes maktposition vid intervjuer med finländska migranter kan också diskuteras. När författarna närmar sig det insamlade materialet i de tre studerade projekten lyssnar de nämligen främst till de invandrade och deras berättelser. Och det är helt i sin ordning. Jag menar dock att de även bör se de avtryck som samlarna gör på det studerade projektet som en intressant empiri.

Författarna hänvisar genomgående till *oral history* och den tradition av delad auktoritet som fältet präglas av; där är det inte bara forskarna/samlarna som är experter utan även de som delar med sig av sina erfarenheter och minnen. I den här studien är det Thor Tureby och Johansson som utformat frågorna och valt teori och metod, men jag skulle vilja föreslå att projektets deltagare inte bara är de som svarat på frågor om sina erfarenheter om migration utan, i linje med studiens syfte att ”dekonstruera arkivets genealogi”, också de som skrivit och ställt frågorna.

Det är en alltför enkel uppgift att granska historien utifrån samtidens normer kring inkludering och medskapande. Däremot är det intressant att parallellläsa projektets utformning och jämföra de svar som lämnas under perioden 1970–2019. Många frågor som formulerats utifrån dåtidens föreställningar om assimilation och etnonationalitet har de facto utmanats i svaren, och i empirin antyds nya stigar. Trots stundtals inskränkta frågeställningar och exkluderande praktiker inom Nordiska museets samlingsverksamhet visar empirin att det ändå finns svängrum för motstånd hos de invandrade.

Elin von Unge

Why Learn History? (When It's Already on Your Phone)

Sam Wineburg

University of Chicago Press, 2018, 241 s.

Sam Wineburg, professor i utbildningsvetenskap och historia vid Stanford University, är en inflytelserik forskare inom fältet *scholarship of teaching and learning* med särskilt fokus på historieundervisning i skolan. Han har bland annat lett flera stora interventionsstudier kring hur elever lär sig historia, som i huvudsak beskrivits i artikelform samt i *Historical Thinking and Other Unnatural Acts* (2001). Därför var det med stor förväntan jag tog mig an, den provokativt namngivna, *Why Learn History? (When It's Already on Your Phone)*. Boken är strukturerad i fyra avdelningar, och fungerar i någon mening som en sammanfattning av Wineburgs omfattande produktion.

I bokens första avdelning tar Wineburg avstamp i ett huvudsakligt argument kring vad som inte fungerar i dagens historieundervisning bedrivs i dagens USA, nämligen att ett ensidigt fokus på fakta (en del skulle nog säga faktoider) och flervalstestning producerar elever som i bästa fall är bra på att komma ihåg mycket. Wineburg för fram övertygade argument, grundade i gedigna undersökningar, för att framgångsrika elever i det systemet kanske snarare har tillägnat sig förmågan att vara bra på att bli testade än en förmåga till historiskt tänkande. Även om situationen i USA förefaller extrem i jämförelse med den svenska skolan, så finns tillräckliga likheter för att Wineburgs slutsats ska stämma till eftertanke även i Sverige.

Bokens andra avdelning sammanfattar på ett översiktligt sätt några av Wineburgs försök att ringa in vad som egentligen kännetecknar en skicklig historiker, vilket enligt honom är förmågan till historiskt tänkande. Detta är bokens starkaste del, även om den inte erbjuder

så många överraskningar för en läsare som är bekant med Wineburgs tidigare publikationer. De två första avdelningarna erbjuder tillsammans en antydan till svar på bokens provokativa titelfråga. Eftersom omfattande kunskap om historiska fakta i sig inte behöver känneteckna en skicklig historiker bör vi lägga om vår undervisning så att elever och studenter i stället får öva på de förmågor vi menar är signifikanta för historiskt tänkande. Glädjande nog kan Wineburg också påvisa empiriskt välunderbyggda studier som pekar mot att elever som undervisats efter denna ansats också klarar sig bättre i standardiserade flervalssprov som mäter ren faktakunskap, samt dessutom får bättre läsförståelse.

Bokens tredje avdelning knyter an till Wineburgs pågående forskning kring digital litteracitet och målar en mörk bild av både studenters och professionella historikers förmåga att särskilja ren desinformation och djupt tendentiös information från mer tillförlitliga källor på internet. Wineburg menar att ett ensidigt fokus på fakta i undervisningen snarare hindrar utvecklandet av förmågan att, som han skriver, läsa lateralt. Här uppfattar jag dock att författaren argumenterar för värdet av den mer samhällsvetenskapliga förmågan att värdera olika typer av information. Samtidigt finns ett sätt att tänka som en historiker kring uppenbart lögnaktiga källor, och det är ju att även dessa kan säga något viktigt om sin egen tid – bara vi ställer rätt frågor. Med andra ord saknar jag en tydlig koppling till både bokens titel och historiskt tänkande i denna del.

Boken avslutas med ett fjärde kortare och mer essäistiskt avsnitt som antyder förekomsten av vad vi skulle kunna förstå som ett kollektivt historiemedvetande i USA. I varje fall tycks det finnas en delad föreställning kring vilka personer som varit viktiga i nationens historia som går tvärs över både generation och ras. Här blir jag som läsare dock något

förbryllad. Om det är digital litteracitet som behövs för att bekämpa *fake news* och påverkansoperationer på valrörelser, varför ska vi då vika tid åt historia i läroplanen? Wineburg visar ju till och med att skickliga historiker saknar förmågan att navigera på internet. Och om det trots det mörka läget gällande historieundervisning ändå verkar formeras ett kollektivt historiemedvetande – som dessutom förefaller vara betydligt mer inkluderande än det var för 50 år sedan –, varför då lära historia? Här lämnas läsaren med fler frågor än svar.

Min läsning lämnar med andra ord mig med en något splittrad känsla. Bokens första två delar är väl värda en läsning och ställer frågor som alla som undervisar i historia borde försöka formulera ett svar på. Bokens tredje del ringar förvisso in ett viktigt samhällsproblem, men det är inte givet att svaret är historia som vetenskap. Sammanfattningsvis kan jag varmt rekommendera åtminstone delar av *Why Learn History?* till alla som inte tidigare är bekanta med Wineburgs forskning. Men likt förhållandet mellan originalalbum och samlingsverk i musiken är nog de äldre verken bäst, och den som verkligen vill få ett svar på varför vi ska lära oss historia gör bättre i att söka sig till Wineburgs ursprungliga artiklar.

Andrés Brink Pinto

Avhandlingar

Fall in Line. Genus, kropp och minnena av det amerikanska inbördeskriget i skandinavisk reenactment

Marie Bennedahl

Linnaeus University Press, 2020, 237 s.

Hur formar kroppslighet och genus förhandlandet av kollektiva minnen? Det är den centrala frågan i Marie Ben-

nedahls doktorsavhandling som i april 2020 lades fram vid Linnéuniversitetet. Historiebruk och kollektivt minne står i fokus och Bennedahl vill visa hur det förflutna formuleras i gemenskaper där regler och former förhandlas fram. Den gemenskap Bennedahl studerar, och som hon själv blivit en del av, består av flera olika föreningar i Sverige och Danmark med ett gemensamt intresse för det amerikanska inbördeskriget. Vid olika evenemang möts medlemmarna och återskapar delar av livet under denna epok. Det är huvudsakligen män som deltar men även kvinnor och barn. Under några dagar klär de sig i uniformer och kläder från 1860-talet, lagar mat över öppen eld i militära fältläger och ägnar sig åt improviserade närmkamper och strider. Vid en bestämd tidpunkt återskapas inför en utomstående publik också något av de slag som ägde rum under kriget. Men vem kan, får och förväntas göra vad? I vilken utsträckning kan en kropp som definieras som kvinnlig utföra manligt definierade aktiviteter och sysslor? Vilken funktion fyller interaktionen med materiella ting och med andra deltagare för förhandlandet av minnena? Vilka blir konsekvenserna, för den enskilde och för gemenskapen som helhet, för förståelsen och tolkningen av det förflutna och av det kollektiva minnet när någon följer respektive bryter mot förväntningarna?

Det teoretiska ramverket hämtas i stor utsträckning från fenomenologi och queerteori med fokus på framför allt Sara Ahmeds queerfenomenologiska perspektiv. Då gemenskapen är knuten till en militär kontext med uniformer och maskulina ideal använder sig Bennedahl också av begreppet hegemonisk krigar-maskulinitet och resonemang hämtade från Sanimir Resić och Raewyn Connell. Vidare har teorier och perspektiv kring kollektiva minnen, minnesplatser och remediering, bland annat som de används av Aleida och Jan Assmann, Pierre Nora och Astrid Erll och Ann

Rigney, en central roll. Studien har sin grund inom forskningsfälten minnesforskning och historiebrik och det är framför allt till studier som på olika sätt rör historiskt återskapande och *reenactment* den anknyter.

I de tre empiriska kapitlen står olika aspekter på historiskt återskapande i fokus. Det första gäller konstruktionen av rummet och hur olika kroppars rörelser formar det medan det andra diskuterar hur kropp och materialitet påverkar såväl den enskilde deltagarens som gemenskapens upplevelser av de kollektiva minnena. I det tredje empiriska kapitlet handlar det om hur kroppsligheten påverkar sociala relationer och den centrala roll dessa har för hur de kollektiva minnena formas.

Det är en läsvärd och intressant avhandling men det finns en del områden som jag gärna sett hade problematiseras mer. Ett är de personer som deltar i gemenskapen. Bennedahl menar att det viktiga för hennes studie är de positioner de har *inom* gemenskapen och vilka effekter det får i gruppen. Hon har därför valt att inte lägga någon vikt vid vilka de är *utanför* gemenskapen. Jag ställer mig mycket tveksam till att det skulle gå att helt skilja detta åt. Liksom kroppen är ett materiellt ting som aldrig går att bortse från, vilket hon tydligt visar, har jag svårt att se att inte även faktorer som till exempel ålder, yrke eller livssituation skulle ha betydelse.

Ett annat, som delvis anknyter till detta, är valet av miljö. Hur minnena av kriget har bearbetats och de olika minnestraditioner som uppstått beskrivs i ett av kapitlen tillsammans med en redogörelse för de skandinaviska reenactment-föreningarna och deras tillkomst och verksamhet. Men jag hade också önskat en diskussion om varför deltagarna valt att ingå i en gemenskap som återskapar just detta. Varför inte vikingar eller karoliner? Varför slaget vid Hanover Court House och inte Poltava? Även om

alla föreningar, som Bennedahl skriver, är noga med att poängtera att de är opolitiska och att den som "leder i samtalet på ämnen som slaveri och ras på ett sätt som kan kopplas till samtidspolitik tystas effektivt ned med hänvisning till stadgarna" är det sannolikt många utomstående som gör en sådan koppling. Detta är därmed något som deltagarna knappast kan undvika att förhålla sig till. Sannolikt finns det många utanför gemenskapen som undrar över intresset och även ifrågasätter det. Detta måste rimligen ha betydelse för formandet av kollektiva minnen och förhandlandet av hur det förflutna förstas.

Avhandlingen har dock också flera styrkor, inte minst metodologiska. Autoetnografi i kombination med intervjuer är ett utmärkt val för en studie med detta fokus. Men att använda sig själv som informant och källa är både svårt och krävande, långt ifrån alla lyckas. Forskaren måste ha förmåga att ständigt vara en del av det hon studerar och samtidigt kunna ta ett steg tillbaka, vara intensivt närvarande men också analytiskt distanserad, röra sig mellan ett inifrån- och ett utifrån-perspektiv. Den förmågan har Bennedahl. Under arbetet med studien prövar hon olika positioner och förhållningssätt och analyserar sina och andras reaktioner och tolkningar. Att bära olika slags kläder leder till nya insikter, att delta i olika grupperingar och utföra varierande sysslor likaså. Förståelsen för den gemenskap hon blir en del av fördjupas liksom kunskapen om hur kroppslighet och genus formar kollektiva minnen. Hon använder den autoetnografiska metoden synnerligen väl och på ett sätt som, med hennes egna avslutande ord, "gör det möjligt att studera hur historia konstrueras genom en interaktiv pågående tolkning av det förflutna".

Charlotte Hagström

Snapphanar and Power States.
Insurgency and the Trans-
formation of War in Sweden
and Denmark 1643–1645

Olli Bäckström

University of Eastern Finland, 2018, 357 s.

Olli Bäckström försvarade sin doktorsavhandling i historia vid Östra Finlands universitet i november 2018 med undertecknad som fakultetsopponent. Den behandlar det irreguljära kriget (gerillakrigföringen) och hybridkriget (uppbådsfolket) under Torstenssonfejden, det krig mellan Danmark och Sverige som utkämpades åren 1643–1645, samt de motåtgärder som företogs av den statsmakt som var föremål för den här formen av krigföring. Bäckström kartlägger hur det irreguljära kriget och motåtgärderna bedrevs, deras omfattning och vilken betydelse de här aktiviteterna hade för utfallet av kriget. Han intresserar sig för huruvida Torstenssonfejden speglar en allmän förändringsprocess inom krigföringen till lands och, om så är fallet, vilka de drivkrafter var som låg bakom. Enligt min bedömning är avhandlingen till sin problematisering väl genomtänkt och avgränsar en historievetenskapligt relevant fråga med ett givet intresse för historieforskningen också utanför Norden.

Torstenssonfejden har i Bäckströms avhandling rollen av en fallstudie som han valt att göra med hänvisning till ett gott källäge. De viktigaste källorna är arkivalier i olika myndighetsarkiv i Danmark och Sverige, publikationer från tiden för kriget samt olika källutgåvor.

Avhandlingsprojektet förankras i inledningskapitlet explicit i den fragmentariska teoribildning som existerar kring irreguljärt krig som historiskt fenomen där den främsta teoretikern alltså är Carl von Clausewitz som för omkring två sekel sedan diskuterade "folkets krig" i den militärteoretiska klassikern *Vom*

Kriege. Historikern Michael Roberts lanserade 1955 sin teori om den tidigmoderna militära revolutionen (1560–1660) som sedan dess varit föremål för en livlig diskussion bland historiker. Diskussionen har kommit att kretsa kring vilka fenomen som kan anses stödja ifrågasvarande kolligation, huruvida förhållandena präglades av kontinuitet eller förändring och, i den mån en förändring ägde rum, om det kan anses vara fråga om revolution, evolution eller devolution (*outsourcing*). Bäckström knyter an till Roberts teori, dels för att pröva dess hållbarhet, dels för att utröna huruvida det irreguljära kriget i förändring kan anföras som (ännu) ett belägg för dess giltighet. En genomläsning av hela avhandlingen ger läsaren en klar uppfattning om vilka fenomen som Bäckström räknar som de centrala inom den militära revolutionen, men det skulle onekligen ha varit till fördel om han redan i inledningskapitlet med tydlighet i argumentationen skulle ha gjort reda för sin uppfattning om dessa centrala inslag.

Bäckström fångar också upp en annan vidlyftig diskussion inom historieforskningen, nämligen den om den tidigmoderna starka statens framväxt. Här blir en intressant fråga på ett mer övergripande plan huruvida det var den nya mer potenta staten som drev fram förändringar i krigföringen eller om det förelåg ett omvänt beroendeförhållande med kriget som en statsformerande kraft.

Eftersom Bäckström genom att ta fasta på betydelsen av att olika varianter av flintlås introduceras på handeldvapen anlägger han också ett teknologihistoriskt perspektiv – här blir frågor om vilken roll olika innovationer ska tillskrivas i historisk utveckling, enskilt eller i grupp och beroende av varandra, centrala. Bäckström har valt att inte introducera statsformerings- och teknologiperspektiven i inledningskapitlet utan först längre fram i avhandlingen. Enligt min uppfattning hade det befrämjat maximal skärpa i den

efterföljande analysen om all teoriansknytning hade gjorts i en sammanhållen diskussion i inledningsskapitlet.

Avhandlingens substanskapitel är fem till antalet (kapitlen 3–7) och de fördelar sig på två block. Kapitlen 3–5 berör gerillakrigföringen i hertigdömena och det egentliga Danmark (med Skåne och Halland) och kapitlen 6–7 hybridkriget på bägge sidor om den svensk-norska gränsen. Kapitlen 3, 4, och 6 behandlar ingående och källnära landkrigföringen med stor uppmärksamhet fäst vid gerilla- eller hybridkrig. Texten i de här kapitlen är skriven i en utpräglat narrativ tradition, som gör den överlastad och försvarar för läsaren att varsebli den analys som ändå gjorts. Den krigsrelaterade propagandan är en helhet som Bäckström med fördel kunde ha sparat till en vetenskaplig artikel, den har förklaringskraft då det gäller frågan varför bönder grep till vapen som emellertid inte ingår i avhandlingens problematisering.

Inget av huvudkapitlen 3, 4 eller 6 avslutas med en summering. Sådana kapitelsammanfattningar kunde ha bildat en brygga över till kapitel 5 och 7, som innehåller en vetenskapligt högtstående diskussion om olika fenomen förknippade med gerilla- och hybridkriget. Särskilt de här kapitlen, som har tillkommit i god dialog med tidigare forskning, synliggör Bäckströms stora beläsenhet, samtidigt som också de innehåller en del sådant som med fördel kunde ha lämnats därhän. Hit hör bland annat hans diskussion om kommunalism och pacifiering med hjälp av tvångsmedel. Det förra fenomenet tillhör visserligen i förlängningen avhandlingens tematik men ändå inte så tätt inpå den att det behöver aktualiseras. Den senare företeelsen var inte aktuell under Torstenssonfejden.

Avhandlingen ger inte ett helt klart besked huruvida den fientliga gerillakrigföring som den svenska krigsledningen var tvungen att hantera stod för någonting nytt i förhållande till den

irreguljära krigföring som man från svensk sida ställts inför i tidigare krig. Vår diskussion under disputationen utmynnade i slutsatsen att Torstenssonfejden ställde svenskarna inför ett motstånd av ny typ och att den skapade ett behov av kvalitativt nya motåtgärder från den angripnes sida.

Bäckström gör en intressant koppling mellan framväxten av ett magasinssystem med transporter av förnödenheter till arméerna och flintläsmusköten som han tillskriver rollen som en katalysator i den militära förändringen. Att en arméförsörjning med hjälp av magasin i möte med en fiende som ägnar sig åt irreguljär krigföring med hjälp av flintläsmusköter som ursprungligen var gjorda för jakt skapade en ny sårbarhet för en reguljär enhet är en spännande tankegång. Jag menar att Bäckström här är inne på ett värdefullt spår men att han borde ha ägnat magasinssystemet större uppmärksamhet än vad som sker i avhandlingen (nu sex rader utan källhänvisning, s. 212–213).

En central men svårbesvarad fråga är böndernas innehav av handeldvapen med flintlås. Bäckström diskuterar inte böndernas intresse av och möjligheter till att inneha skjutvapen i områden dominerade av adel och där möjligheterna för icke-adliga till jakt var begränsade. Han tar inte heller upp frågan om en musköt ställde sig dyr eller billig för en bonde att köpa. Den kunskap vi kan nå om dåtida bönders innehav av handeldvapen och kronans faktiska kapacitet att förse bönder med vapen i krigstid är och förblir ohjälpligt begränsad. Det hade varit till fördel för framställningen om Bäckström tydligare hade problematiserat bräckligheten i den näbara kunskapen och mer explicit ägnat sig åt den indicieargumentering som källorna trots allt möjliggör.

Bäckström kopplar samman uppbådat fotfolk från Bergslagen (bergsknektarna) med det knekthåll som tillämpades i Dalarna med början 1621. Det folk som

rekryterades i Dalarna tjänstgjorde emellertid som reguljärt fotfolk inom Dalregementet och ska inte sammanblandas med bergsknektarna. Under diskussionen kunde respondenten och jag enas om att de här två sakerna bör hållas isär och att den text som ingår om bergsknektar och knekthåll i avhandlingen således bygger på ett missförstånd.

De resultat som avslutningsvis presenteras i avhandlingens slutkapitel är välgrundade och värdefulla. Bäckström har en berömvärd god blick för komplexitet, varaktigheter och långsamare evolutionära förlopp och noterar såväl sådant som stöder Roberts teori om en tidigmodern militär revolution och omständigheter som inte är förenliga med den. Den kunskap som han utarbetat om irreguljär krigföring och åtgärderna från motpartens sida för att skydda sig mot den kan, sedan viktiga reservationer gjorts, anföras som stöd för en tidigmodern militär revolution med statsformerande konsekvenser. Med sin avhandling kan Bäckström tack vare den lyckade problematiseringen och den stora arbetsinsatsen leverera ett värdefullt bidrag till ett antal historievetenskapliga diskussioner.

Nils Erik Villstrand

Trees of Knowledge. Science and the Shape of Genealogy

Petter Hellström

Acta Universitatis Upsaliensis, 2019, 339 s.

Metaforer har under årtusenden utgjort viktiga kreativa verktyg för mänskligt tänkande. Genom att överföra mening från en sfär till en annan får de fenomen att framstå i nytt ljus. Ju mer de används desto "naturligare" tenderar de att upplevas, och man glömmer lätt bort att betydelser och kopplingar som känns självklara i dag inte alltid har varit det. Detta faktum gör metaforer angelägna

att studera ur ett historiskt perspektiv. Varför blir vissa metaforer så framgångsrika – och med vilka konsekvenser? Hur förändras deras användningsområden och betydelser i tid och rum? Och hur förhåller sig textmetaforer till visuella representationer?

Petter Hellströms avhandling i idé- och lärdoms historia för ett initierat och tankeväckande resonemang kring denna typ av frågor genom att undersöka hur en specifik form av trädmetafor – släkträd – plötsligt började användas inom flera nya kunskapsområden kring sekelskiftet 1800 i Frankrike. Tre detaljrika synkrona fallstudier kombineras här med ett långt historiskt perspektiv på trädmetaforer i text och bild inom västerländsk lärdomsproduktion.

Redan i introduktionskapitlet understryker Hellström att trädmetaforer förekommer i de flesta skriftkulturer. Bibeln är full av dem. Under medeltiden etablerades en ikonografisk genre som illustrerade Jesus stamtavla i formen av ett träd. Fenomenet tros ha inspirerat kungar och adelsmän att göra egna släkträd för att visualisera deras rätt till mark och titlar. Släkträd blev på så vis en central del av det feodala arvssamhällets symbolik och utvecklade över tid ett eget bildspråk, med namnmedaljonger i naturimiterande grenar. Hellström påpekar att visuella trädmetaforer även användes inom skolastisk logik och systematik, men dessa schematiska figurer fyllde andra funktioner än släkträd. De var abstrakta sorteringsverktyg snarare än visualiseringar av ärvda titlar. De följde även andra grafiska konventioner och lästes uppifrån och ned snarare än nedifrån och upp. Hellström menar att dessa trädmetaforstraditioner i stor utsträckning hölls åtskilda fram till 1700-talets slut. Kring sekelskiftet 1800 började dock ett flertal aktörer i Frankrike – utan synbar koppling till varandra – att använda släkträdens grafiska konventioner för att illustrera

andra kunskapsområden än genealogi. Hur kom det sig?

Hellström ämnar dels påvisa att ovan nämnda skifte faktiskt ägde rum, dels förklara och utforska dess betydelse för människor i dåtiden. Han påpekar att släkträdets inträde i de moderna vetenskaperna länge associerats med evolutionstänkandets uppkomst under andra halvan av 1800-talet. Äldre bruk av vetenskapliga släkträd har därför ofta tolkats som uttryck för proto-evolutionistiska idéer. Hellström vill utmana sådana historiska narrativ, vilka han beskriver som evolutionistiska i sig.

Avhandlingen består av sex kapitel. Efter inledningen följer tre fallstudier, en bredare kulturhistorisk utblick samt avslutande reflektioner. Fallstudierna byggs upp kring tre mer eller mindre okända aktörer som var de första att använda släkträd inom sina respektive kunskapsområden. Det handlar om Augustin Augiers botaniska släkträd (1801), Felix Gallets släkträd över döda och levande språk (1807) samt Henri Montan Bertons musikteoretiska släkträd över ackord (1807). Augiers botaniska träd har sedan 1980-talet ofta beskrivits som en proto-evolutionistisk föregångare till Charles Darwins *Tree of Life*. Även om Augiers träd såg ut och beskrevs som ett släkträd så visar Hellström att dess funktion inte var att visa ursprung, arv eller växtmönster över tid, utan snarare att pedagogiskt visualisera interna relationer i ett föreställt statiskt, perfekt system. Detsamma gällde Bertons ackordträd. Gallets språkträd avsåg förvisso illustrera historisk förändring, men även här fanns en stark kontinuitet med äldre tanketraditioner, då innehållet i praktiken var en sekulariserad version av den bibliska berättelsen om Babels torn. Släkträdet kunde alltså användas för att framställa naturen som både föränderlig och oföränderlig, samtidigt som metaforerna gjorde anspråk på att återge just en naturlig ordning. Hellström drar därför

slutsatsen att det plötsliga uppsvinget av utomgenealogiska släkträd kring sekelskiftet 1800 inte kan förklaras med uppkomsten av ett proto-evolutionistiskt tänkande. Formen kom först, det evolutionära meningsinnehållet senare.

Men varför blev då själva formen så populär? Ett svar börjar framträda i kapitel 5 där Hellström beaktar de större intellektuella och kulturella sammanhang som Augier, Gallet och Berton delade. Två händelser pekas ut som speciellt avgörande: utgivningen av Diderots och D'Alemberts *Encyclopédie* (1751–1772) samt den franska revolutionen. *Encyklopedins* systematiska kunskapsöversikt antog formen av ett abstrakt klammerdiagram men redaktörerna beskrev det som ett släkträd (*arbre généalogique*). Denna innovativa associativa handling menar Hellström möjliggjorde för andra aktörer att ta nästa steg: att förena innehållet i *Encyklopedins* kunskapsdiagram med släkträdets form. Sedan dröjde det inte länge innan specialiserade kunskapsområden fick egna släkträd. Det krävdes sålunda att någon kallade ett diagram för ett släkträd för att de visuella konventionerna inom ett område skulle överföras till ett annat. Hellström betonar att detta är ett mönster i metaforernas historia: språkbruk föregår visualisering.

Den stora släkträdsboomen inträffade dock först efter franska revolutionen, detta blodiga uppror mot ärftliga privilegier vars legitimitet i århundraden visualiserats genom släkträd. Hellström visar effektfullt hur revolutionsären var fyllda av konfrontationer om trädmetaforers innehåll, från offentliga bränningar av träd uppkädda som adliga släkträd (med namnmedaljonger och allt) till planterandet och vördandet av revolutionära "frihetsträd" runt om i Frankrike. Augiers, Gallets och Bertons visualiseringar skapades sålunda i en tid då trädmetaforer fanns överallt, och då aristokratins släkträd berövats på gammal mening för att tillskrivas en ny.

Hellströms avhandling utgör en originell och respektingivande forskningsinsats. Den är empiririk, påläst, värlagermenterad, visuellt slående och skriven med ett driv som sporrar till sträckläsning. Vid sidan av de stora argumentationslinjerna rymmer den dessutom flera berömvärda grundforskningsinsatser. Augiers och Gallets identiteter har varit okända sedan deras träd började noteras av forskare på 1980-talet. Genom gediget detektivarbete har Hellström lyckats avtäcka bådas identiteter, yrkesliv och sociala sammanhang i imponerande detalj. Dessa insikter möjliggör inte bara nytolkningar av deras träd, utan erbjuder också en intim inblick i en komplex process av föränderligt och delvis motsägelsefullt meningsskapande kring textliga och visuella metaforer.

Medan vissa faktorer ges stort förklaringsutrymme hamnar andra (förstås) mer i skymundan. Hellström nämner i förbifarten att övergången från klammerdiagram till naturimiterande släktträd delvis möjliggjordes av nya graveringstekniker (s. 238), vars betydelse gärna hade kunnat ges ett större diskussionsutrymme. Det hade även varit intressant att få veta mer om bruket av släktträd utanför Frankrikes gränser. Med tanke på författarens ambition att "deprive scientific celebrities and evolutionary founding fathers of their expected positions in histories of trees in the sciences" (s. 53) är det också något förvånande att encyklopedisterna och *Encyklopedin* i slutändan framstår som ett slags startpunkt. Hellström argumenterar övertygande för att *Encyklopedins* popularitet bidrog till släktträdets genomslag inom andra kunskapsområden, men han hävdar även att encyklopedisterna var de första att "viga" (s. 248) och "svetsa samman" (s. 276) kunskapsträdet med släktträdets form – metaforiska ordval som i sig för tanken till skapelseögonblick. Denna slutsats tycks baseras på det faktum att varken Francis Bacon eller Ephraim Chambers (de två föregång-

are som Diderot och D'Alembert själva angav som inspirationskällorna till deras kunskapsdiagram) talade om kunskapsorganisation i termer av släktträd. Men vad fick dem i så fall att göra denna till synes innovativa koppling? Här hade jag gärna sett Hellström utsätta *Encyklopedin* för samma påhittiga, utmanande detektiv- och kontextualiseringsarbete som kännetecknar hans utforskande av Augiers, Gallets och Bertons inspirationskällor. Kanske skulle en utblick mot Diderots och D'Alemberts närmiljöer avslöja fler lager av föränderliga diskurser om släktskap, träd och vetenskap i 1740-talets Paris.

Dessa önskningsar till trots kan jag inte annat än att lovorda Petter Hellströms arbete som ett viktigt bidrag till internationell forskning om språkliga och visuella metaforers samspel och meningsskapande i vetenskapshistorien. Genom att kombinera angelägna historiografiska frågor med imponerande kontextväxlingar är det en avhandling som gör ett starkt intryck. Jag sträckläste den på två dagar men kommer tänka på den mycket längre än så.

Linn Holmberg

Att skriva sig ut.
Nya terapeutiska miljöer och
tvångsvårdade patienters
subjektsformering 1967–1992
Frida Wikström

Arkiv förlag, 2018, 276 s.

Allt fler delar av den svenska psykiatris historia kartläggs. Vi har sedan länge studier om den organiserade hospitalsvårdens framväxt under 1800-talet och genom åren har det tillkommit undersökningar av såväl lokalsamhällets föreställningar om psykisk sjukdom som den psykiatriska vetenskapens utveckling och den anstaltsbundna vårdens utbyggnad, liksom den kritik denna

vård så småningom mötte. I synnerhet har forskningen behandlat de institutionaliseringsprocesser som präglade den psykiatriska verksamheten, det vill säga den stegvist ökande inspärning och disciplinering av patienter som präglade stora delar av 1800- och 1900-talen. Frida Wikströms avhandling är därför ett välkommet tillskott eftersom den kartlägger början av den avinstitutionalisering som utmärkte 1900-talets sista decennier.

Avhandlingen behandlar skedet 1967–1992, det vill säga en 25-årsperiod som infinner sig strax efter institutionsvårdens toppnoteringar i början av 1960-talet, då fler än 30 000 ineliggande patienter vårdades vid landets mentalsjukhus, till åren precis före den successiva nedmontering av den anstaltsbundna vården som inleddes med psykiatrireformen 1995. Tidsperiodens exakta avgränsning är emellertid vald för att sträcka sig över hela den tid som *Lagen om beredande av sluten psykiatrisk vård i vissa fall* (LSPV) var gällande. Vad var det för vårdideologiska strömningar som rådde under de åren? Vilka krav ställdes på vården och på patienterna? Och vilka vägar stod till buds för de patienter som försökte bli utskrivna från tvångsvården? Det är några av de frågor som avhandlingen behandlar.

I sin avhandling vill Wikström skriva ”den hittills oskrivna historien om den permissions-, försöksutskrivnings- och utskrivningsverksamhet som bedrevs på de psykiatriska sjukhusen via en särskild utskrivningsnämnd” under undersökningsperioden. För att uppnå detta syfte använder hon ett fascinerande och, vad det verkar, i det närmaste utforskat empiriskt material i form av patienternas ansökningar ställda till Utskrivningsnämnden i Lund. Det är ett rikt men, det måste sägas, i förhållande till syftbeskrivningens allmängiltighet ändå lokalt material. Icke desto mindre ger detta material möjlighet till något som allt mer eftersökts av psykiatrihistoriker

under senare år; det låter patienterna själva komma till tals. Till skillnad från sjukjournaler som upprättas av vårdpersonalen har ansökningshandlingarna författats av patienterna själva, vilket ger hopp om en unik inblick i deras inre liv. Samtidigt är de förstas tillkomna i en specifik retorisk situation. Ansökningarna måste anpassas till Utskrivningsnämndens normer och krav, och det är ibland rörande att se hur patienterna försöker finna de argument och formuleringar som ska ”skriva dem ut”. Wikström kallar detta för patienternas ”självteknik” i enlighet med det *governmentality*-perspektiv som utgör en del av avhandlingens teoretiska ramverk. Det är i brytpunkten mellan institutionernas maktteknologier och patienternas självtekniker som den subjektformering – som är ett bärande tema i avhandlingen – framträder.

För att behandla sitt sekretessbelagda empiriska material på ett etiskt försvarbart sätt har Wikström utvecklat ett uppfinningsrikt anonymiseringssystem. Bland annat har hon tagit bort datum, orter och andra referenser som skulle göra det möjligt att fastställa patientens verkliga identitet och hon har ersatt patienternas riktiga namn med något av de tio vanligaste namnen under det decennium patienten var född. Det är förstas nödvändigt att respektera dessa utsatta människors integritet, men tyvärr leder anonymiseringstekniken emellanåt till att läsaren blir desorienterad i tid och rum. Den så viktiga kontexten och kronologin blir lidande och man frågar sig ibland vad som händer över tid och hur det förhåller sig till andra viktiga händelser i samhället.

I särskilt fokus i avhandlingen står de nya terapeutiska miljöer, i Wikströms terminologi ”rum”, som bildades i gränslandet mellan institutionerna och samhället därutanför. Rumslighet är avhandlingens bärande teoretiska referensram och den är väl vald för att skapa förståelse för den begynnande, om än försiktiga,

avinstitutionaliseringen. Rummet som analytisk kategori används inte bara för att undersöka de nya fysiska rum som skapades – bland andra patientkollektivet, ”torpet” och träningslägenheten – utan också de mentala rum som uppstod runt Utskrivningsnämnden som obligatorisk passage. Härvid aktiverar Wikström Michel Foucaults begrepp heterotopi, som på ett sinnrikt sätt fångar relationen mellan rum och makt. Begreppets över-skridande karaktär gör det väl lämpat för att fånga hela den epok inom psykiatri som inleds med Wikströms undersökningssperiod och sträcker sig fram ända till våra dagar. Den transformation som psykiatri genomgår under dessa år är i hög grad rumslig; de stora sjukhusen försvinner, de psykiatriska klinikerna blir mindre och flyttar till vanliga sjukhus och det stora flertalet patienter återfinns i dag i det egna hemmet. Med heterotopi-begreppet infogas alla de frågor om identitet, trygghet, ensamhet, ansvar, omsorg, frihet och tvång som följer med denna rumsliga förändring. Heterotopi som begrepp kännetecknas emellertid av viss otymplighet och kanske är det orsaken till att det inte riktigt sätts i arbete i avhandlingen. Det finns där som en teoretisk markör och en viktig insikt, men författaren använder ändå huvudsakligen det mer intuitiva begreppet ”rum”.

Teorierna om rumslighet och *governmentality* pekar på starka influenser från ovan nämnde Foucault. Ändå säger sig Wikström vilja gå vidare från den historieskrivning som tagit intryck av den franske idéhistorikern, därför att psykiatrins historia genom den blivit för ”snävt behandlad”. Det finns en kluvenhet inför Foucaults inflytande på psykiatrihistorien som märks i en del sentida psykiatrihistoriska forskning. Kanske beror det på att det är alltför väntat att utgå från honom, samtidigt som han är omöjlig att förbigå. Wikström ursäktar sig med att hon utgår från Foucaults senare arbeten och inte i första hand den självklara

Vansinnets historia. Undertecknad gjorde för övrigt en liknande manöver i sin egen doktorsavhandling för några år sedan. Men risken finns att man genom dessa försök till distansering missar vad som ändå är en påtaglig kontinuitet i djupet av Foucaults tänkande.

Detta är emellertid en marginalanmärkning. Med sin avhandling lyfter Frida Wikström fram ett spännande källmaterial som inspirerar till vidare forskning, hon anlägger intressanta teoretiska perspektiv och fyller genom sitt arbete en viktig lucka i historieskrivningen om den svenska psykiatri.

Patrik Möller

Antologier och urkunder

Goternas och svearnas historia
Johannes Magnus. Översättning och kommentar av Kurt Johannesson & Hans Helander

Michaelisgillet och Kungl. Vitterhets
historie och antikvitets akademien, 2018,
1120 s.

Detta tvåbandsverk innehåller den första moderna svenska översättningen av Johannes Magnus *Historia de omnibus Gothorum Sveonumque regibus*, som första gången gavs ut på latin 1554 i Rom. Till översättningen har fogats två kontextualiserande texter av Kurt Johannesson och Hans Helander och en omfattande kommentar som förklarar begrepp och namn i texten, diskuterar möjliga källor som Johannes Magnus har använt sig av, samt ger en sammanfattning av var och en av de totalt 24 böckerna som ingår i verket. Översättningen har en grafisk utformning som liknar originalets. Arbetet med översättningen har genomförts av Kurt Johannesson, men en stor grupp

latinister har deltagit i granskningen av texten.

Det är mycket positivt att texten nu finns i modern översättning. Den hittills enda tillgängliga översättningen var den som rikstranslatoren Erik Schroderus lät trycka 1620. Den moderna översättningen kommer att bli en tillgång för framtida forskning av flera anledningar: verket visar hur bilden av Skandinavien skapades i det tidigmoderna Europa, den är en viktig källa till att förstå reformationsprocessen och göticismen och den speglar mötet mellan svensk kultur och renässansen. Allt detta ger Kurt Johannesson och Hans Helander talrika exempel på i sina kommentarer. Översättningen tillsammans med kommentarer har därför potentialen att fungera som utgångspunkt för vidare forskning om renässans, boktryck, reformation och göticism i norra Europa.

Johannes Magnus verk tillkom i en tid av starka religiösa konflikter. Han tillhörde gruppen som kämpade mot reformationen och var kritisk till Gustav Vasas sätt att regera. Kritiken gjorde att han under slutet av 1520-talet valde att stanna i Danzig – på behörigt avstånd från den svenska kungen – sedan ett av hans uppdrag för kungens räkning var avslutat. I staden började han arbeta på ett verk som skulle beskriva goternas historia, ett märkligt folk som det fanns många myter om redan på 1500-talet. Johannes Magnus var övertygad om att goterna härstammade från det svenska riket, och att de var ett dygdesamt och ärorikt folk. Han skapade en berättelse om goterna som länkade samman den bibliska berättelsen och det svenska folkets föreställda historia. Hans verk började efter syndafloren då Noas söner befolkade världen på nytt; en av dem, vid namn Magog, beskrev Johannes Magnus som Sveriges förste kung. Det svenska riket framstår därmed som ett av de äldsta rikena i världen med den urgamla huvudstaden Uppsala. Äldern

gav det stora riket i Europas utkant legitimitet och gjorde det i Johannes Magnus tappning till ett av de främsta i Europa. Berättelsen sträckte sig genom hela medeltiden och slutade under tidigt 1520-tal. Gustav Vasa och reformationen behandlades inte explicit i texten.

Verket är trots det en viktig källa till att förstå reformations- och konfessionaliseringsprocesserna i norra Europa. Målgruppen var inte bara det lärda Europa, utan texten riktade sig också till lärda svenskar. Verket speglar förhoppningar, argument och fiendebilder på den katolska sidan i en tid när Sverige var på väg att bli lutherskt. Även om reformationen inte uttryckligen behandlades i det omfattande verket är texten full av antydningar om Johannes Magnus syn på de förändringarna som skett i det svenska riket under 1520-talet. Berättelserna om kungar som sviker sina löften och som anlitar usla rådgivare som leder dem på fel väg avlöser varandra. Ett annat återkommande tema i skildringen är de problem som uppstår när kätterska idéer får spridas eller när inte kyrkans auktoritet och frihet värnas. Dessa anspelningar finns inte i texten av en slump, utan är Johannes Magnus sätt att verka för att Sverige återfördes till den katolska kyrkan. Johannes Magnus var sedan 1533 vald och insatt katolsk ärkebiskop i Uppsala – ett ämbete han i praktiken inte kunde utöva på grund av sin landsflykt – och hans verk syftade därmed också till att motivera varför det var nödvändigt att eliminera de, i hans syn, kätterska krafterna i hans ärkestift så att han kunde tillträda sitt ämbete.

Johannes Magnus historia ter sig i efterhand som ett förlorarens verk, men så enkelt är det inte. Det tillkom under mer än ett decenniums arbete och påbörjades under 1520-talet. Under denna period var utgången av den process som vi i dag kallar reformationen långt ifrån säker, och Johannes Magnus vision om en återintegrerad kyrka, där ”det lutherska

problemet” bara skulle utgöra en parentes, var fortfarande möjlig att föreställa sig. På så sätt är verket en viktig källa till den svenska reformationsprocessen.

Verket beskrivs i inledningen som ”mähända det mest inflytelserika verk som skrivits av en svensk historiker”, vilket det antagligen finns fog för att hävda. Vad som avses är att verket inte bara syftade till att kommentera den politiska och kyrkliga utvecklingen i landet utan också att berätta om det perifera svenska rikets historia för den europeiska eliten. Verket trycktes också flera gånger i det tidigmoderna Europa och användes som utgångspunkt för kompilat. Teman och berättelser från Johannes Magnus verk dök upp i andra sammanhang, så att man kan anta att hans verk utövade en kontinuerlig fascination på den europeiska eliten. Samtidigt är det just denna påvisade, men också till synes slumpmässiga, cirkulation av Johannes Magnus verk som öppnar för flera forskningsfrågor: Hur påverkade verket bilden av Skandinavien i det tidigmoderna Europa? I vilka andra verk kan vi se spår av hans tolkningar? Hur framgångsrikt var egentligen verket?

Det är översättningens förtjänst att verket nu också är tillgängligt i sin fulla längd för dem som inte är latinkunniga, och förhoppningsvis kan det bidra till att stärka forskning om svenskt och nordiskt 1500-tal. Publikationen tydliggör också behovet av just sådant översättningsarbete för forskningen om tidigmodern tid. Det finns flera, för Sveriges historia, centrala verk från 1500-talet som också borde översättas och ges ut för att därmed stärka forskningen. Man får hoppas att Michaelisgillet och Kungliga Vitterhets historie och antikvitets akademien fortsätter att engagera sig i sådana företag.

Kajsa Weber

Efterkrigstidens samhällskontakter

Fredrik Norén & Emil Stjernholm (red.)

Mediehistoriskt arkiv, 2019, 395 s.

I dagens Sverige kommunicerar stat, regioner och kommuner med medborgarna på en rad olika sätt. De måste nå ut med såväl långsiktig upplysning som snabb information i akuta frågor. Inte sällan hävdas det att denna offentliga kommunikation lägger alltför mycket energi på varumärksbyggande och ibland anklagas den till och med för att utgöra politiskt påverkansarbete. Myndigheter översällas av informatörer och kommunikatörer som aldrig förr och samhällskontakterna verkar på många sätt vara viktigare än någonsin. Antologin *Efterkrigstidens samhällskontakter* är därför ett mediehistoriskt arbete av stor relevans för aktuella diskussioner.

Under Emil Stjernholms och Fredrik Noréns redaktörskap bidrar att antal skribenter med vad som i förlängningen kan fungera som en hjälp vid historisering av ett antal samtida problem. Syftet med antologin är ”att på olika sätt belysa den svenska efterkrigstidens kommunikationsbegrepp med tillhörande praktiker”. Projektet tar på många sätt avstamp i den anglosaxiska diskussionen rörande PR, information och propaganda och redaktörerna argumenterar på ett övertygande sätt för vikten av att historisera och fördjupa förståelsen av dessa begrepp. När blir information problematisk? Vad skiljer information från upplysning? Uppfattas propaganda alltid som något negativt? Antologins geografiska fokus är Sverige och tiden är en löst definierad efterkrigstid. Förutom att föra en kritisk diskussion i relation till en internationell medieforskning vill redaktörerna sätta välfärdsstatens kommunikationspraktiker i nytt ljus och särskilt visa på att olika aktörer, såväl allmänna som kommersiella, hade

centrala roller att spela. Dessutom – och detta gör antologin relevant för en mycket bred läsekrets – är det redaktörernas vilja att antologin ska kunna ligga till grund för jämförelser med vår tid och på så sätt sätta dagens informationsproblem i nya perspektiv.

Boken består, utöver inledningen, av tre tematiska delar. I den första, "Institutionella perspektiv", diskuteras i fyra kapitel hur olika institutioner på olika sätt mobiliserar kommunikationsbegrepp inom ramen för sitt uppdrag och omsätter dessa i skilda praktiker. Särskilt i Marie Cronqvists kapitel om Beredskapsnämnden för psykologiskt försvar och Fredrik Noréns kapitel om kampanjen inför högertrafikomläggningen understryks och analyseras hur institutionella praktiker formas av kontakter med andra institutioner och i relation till tämligen konkreta samhälleliga situationer. Delens båda andra kapitel, Emil Stjernholms och Erik Florin Perssons kapitel om skolfilm och C. Claire Thomsons om tuberkulosinformation, fokuserar tydligare på specifika material och skapar därmed intressanta fördjupningar av enskilda kommunikationspraktiker, men här är samhället inte lika tydligt närvarande.

Bokens andra empiriska del har rubriken "I offentligheten". David Larsson Heidenblad visar hur miljöfrågan under 1960-talet formulerades i ett möte mellan en vetenskaplig sfär och en medial offentlighet. Peter Bennesved lyckas med ett tydligt analytiskt grepp visa på utvecklingar och omkastningar i kärnkraftsinformationen över tid och problematiserar på så sett indirekt själva efterkrigstidsbegreppet (något som i övrigt inte är särskilt frekvent i boken). Elisabet Björklund sätter förvisso ett enskilt material i fokus med sin analys av Maj Wechselsmanns film *Omställningen* men bidrar genom detta med en fördjupad förståelse för 1970-talets offentlighet där myndigheter, kommersiella företag och ideella krafter alla deltog i en poli-

tiskt laddad debatt om reproduktion, familjebildning, omsorg och uppfostran. Kapitlen har olika perspektiv, fokuserar på väsensskilda material, men hör ändå ihop på ett tydligt sätt genom sin placering i tiden (fokus på 1960- och 1970-talen). Sammantaget är delen den i antologin som nog tydligast kan skapa förutsättningar för fördjupade analyser av vår egen samtid.

Den avslutande delen med titeln "Inom och utom Sverige" behandlar i tre kapitel svenska kommunikationspraktiker i och om utlandet. Åsa Bergström behandlar Rädda Barnens mediestrategier efter krigsslutet och visar hur informations- och propagandaverksamhet verkar samtidigt på flera plan. Nikolas Glover analyserar hur internationalistiska ideal formades och kommunicerades inom vad som kan benämnas "Organisationssverige" och visar därmed på hur det internationella temat var vitalt för att skapa välfungerade svenska medborgare i en allt mer internationell värld. Delen, och antologin, avslutas med Lars Diurlins undersökning av Sidas informationsstrategier där han diskuterar hur myndigheten såg inhemsk information och propaganda som central i dess verksamhet och en förutsättning för dess internationella insatser. De tre kapitlen fångar tillsammans på ett tydligt sätt en efterkrigstid då Sveriges roll i världen växte samtidigt som omvärldens betydelse för inhemska praktiker och ordningar ökade.

Antologin har flera styrkor där den främsta är att de historiska undersökningarna genomgående är mycket solida. Författarna använder till största delen bara delvis eller aldrig tidigare bearbetat material. Film som kommunikationspraktik uppstår en stor plats, vilket delvis speglar författarnas forskningsbakgrunder men nog också säger något om filmmediets betydelse under 1900-talet. Det ter sig som de enskilda kapitlen i sig är goda bidrag till respektive fält, inte endast som delar i antologin.

Men en antologi bör också behandlas som en helhet och det är alltför ofta man funderar på vad som egentligen är meningen med en viss antologi, förutom att författarna ska ges chans att publicera sig. Den känslan infinner sig inte när man läser *Efterkrigstidens samhällskontakter*. Det löper en röd tråd genom författarnas bidrag och det är tydligt att de alla bearbetar samma problematik och vill bidra till en gemensam diskussion. De genomgående materialnära analyserna är övertygande och svarar bra mot redaktörernas fördjupade diskussion och problematiseringar i inledningen. Det som målas upp är en bild av en många gånger komplex och mångbottnad kommunikationssituation som får oss att förstå att frågan om samhällskontakter inte är en enkel process med en avsändare som bara riktar sig till en mottagare. Mycket mer än så står på spel och kommunikationspraktikerna i efterkrigstidens Sverige påverkade och omformade institutioner, offentlighet, maktordningar och sätt att tänka om information och upplysning. Det kan konstateras att antologins ambitioner att komplicera förståelsen av kommunikationsrelaterade begrepp som upplysning och propaganda, skapa ny kunskap om välfärdsstatens kommunikationsapparat samt erbjuda jämförelsepunkter för vår tid till mycket stor del lyckas. På så sätt är inte antologin bara ett viktigt bidrag till den mediehistoriska forskningen utan också till en diskussion om flera av samtidens brännande frågor.

Antologins välkomna och starka empiriska fokus kommer dock med ett pris och reser ett antal frågor. För det första tenderar vissa kapitel att sätta samhället – med dess omvandlingar, konflikter och sociala och politiska spänningar – i bakgrunden. Detta är i och för sig inget specifikt problem för denna antologi, utan sker i mycket historisk forskning, men i det här fallet hade tydligare teoretiseringar av särskilt efterkrigstiden

som epok varit till hjälp för vissa av författarna att ännu tydligare lyfta fram relevansen av det undersökta materialet. För det andra påverkar antologins fokus på empiri också helhetsintrycket, till exempel när kapitlen 5 och 6 konstaterar att propaganda under efterkrigstiden minsann kunde ges en positiv innebörd känns det som den delen av uppdraget är slutfört. Här skulle man som läsare helst sett en fördjupning, teoretisering och diskussion av detta faktum, vad detta får för implikationer för vår förståelse av historien och för vår förståelse för dagens informationsproblematik. Att lägga ett ansvar på de enskilda författarna i en antologi att göra en sådan successiv fördjupning är svårt. Därför hade ett summerande och diskuterande efterord, skrivet antingen av redaktörerna eller en särskilt inbjuden författare, gärna fått avsluta boken. Detta hade gjort antologin ännu starkare som helhet betraktad.

Sammanfattningsvis är *Efterkrigstidens samhällskontakter* en välbearbetad och relevant bok som borde konsulteras, i delar eller i sin helhet, av alla som intresserar sig för kommunikationspraktiker i Sverige under 1900-talet.

Anders Pedersson

Forms of Knowledge: Developing the History of Knowledge

*Johan Östling, David Larsson
Heidenblad & Anna Nilsson
Hammar (eds.)*

Nordic Academic Press, 2020, 299 s.

Forms of Knowledge is the second volume on the history of knowledge edited by Johan Östling, David Larsson Heidenblad and Anna Nilsson Hammar at Lund University. Their aim with this volume is to discuss developments in this new academic field. Hence, the chapters cover a large variety of topics ranging from

financial history and exile studies to digital humanities, encompassing the early modern and contemporary era. The majority of the fifteen contributors are young scholars affiliated with the Lund University Center for the History of Knowledge (LUCK), who present case studies and test out different approaches in relation to the history of knowledge. The authors use a broad variety of source materials ranging from police files to Wikipedia discussion pages. Their geographical focus is Sweden, with additional case studies focusing on Denmark, Germany, the United States and the Ottoman Empire. The editors do not offer one monolithic definition of knowledge. Instead, each contributor presents his or her own definitions and theoretical/methodological approaches. Some use interdisciplinary approaches borrowed from philosophy, sociology or cultural anthropology. This works surprisingly well as the authors present a broad range of fields to which the history of knowledge can be successfully applied.

In the short introduction, the three editors first present the history of knowledge as “one of the most dynamic fields of historical scholarship in the 2020s” (p. 9). They distinguish it from the history of science by declaring that what represents the core of their inquiries is not scientific inventions, but the social, cultural and political applications of knowledge. Rather than presenting a condensed definition of knowledge, they describe it as an “umbrella term” (p. 9) that is based on a variety of research traditions and methodologies. The advantage of this approach, according to the editors, is that it brings together scholars from different backgrounds, studying different source materials and different periods of time. It also enables new interdisciplinary collaborations. Seriously considering the claim that historians of knowledge should reflect the genesis of their own fields, the authors then present a vivid narrative of how the Lund University Center for the

History of Knowledge came into being. This offers great insights for young scholars wanting to get a hands-on example of how to establish a new research field in the European academic market within the framework of international cooperation and third-party funding.

The case studies are divided into three parts: “expansion of the field,” “key concepts” and “setting knowledge in motion.” The first part highlights the advantages of introducing the history of knowledge into established fields such as economic, diplomatic or religious history. With regard to religion, Kajsa Brilkman advocates using the concept of “confessional knowledge” (p. 35) to describe how different Protestant congregations during the Reformation era knew which texts were to be considered canonical. While David Larsson Heidenblad introduces knowledge into the field of economic history by studying how the Swedish public learned how to invest in the stock market, Peter K. Anderson uses his grandmother’s recipe book as the starting point for an investigation into how Swedish housewives in the 1950s found new baking recipes. Finally, Joachim Östlund presents a fascinating case study on how eighteenth-century Ottoman diplomats drew on ancient knowledge about the “North” to exoticize Sweden as the land of eternal winter.

The second part, “Examining Key Concepts,” offers conceptual essays relating the history of knowledge to neighboring theoretical approaches, such as information history applied to police work in eighteenth-century Copenhagen or Bruno Latour’s concept of circulation applied to interdisciplinary exchanges between physicists and theologians. In approaches studying how actors in the past conceptualized knowledge, Björn Lundberg examines the concept of “conventional wisdom” in the writings of economist John Kenneth Galbraith, while Cecilia Riving studies the role of practical knowledge in early

twentieth-century expert debates about psychotherapy.

The last part, "Knowledge in Motion," presents case studies on the circulation of a specific object of knowledge into a given society. This ranges from knowledge on how to grow potatoes in eighteenth-century Sweden to the ways in which UNESCO promoted antiracist concepts of race after World War II. An interesting element in this part is the type of source material used by the authors, ranging from expert publications, sermons and public relations magazines to handbooks and student textbooks. Two papers use book reviews to analyze how knowledge trickles down into the general public, even though Karl Haikola in his study on the Swedish expert committee on future studies has to admit that reviewers often only present a partial view of a book and impose their own opinions into the reviews.

For the conclusion, the editors asked two historians of science, not affiliated with the Lund Center of the History of Knowledge, to write a final comment. Staffan Bergwik and Linn Holmberg state that they are cautiously optimistic about the history of knowledge but issue some warnings. First of all, they emphasize the need for more concise definitions not only of the term "knowledge" but also of "circulation." They also point out that the history of science has evolved since the 1960s from retelling teleological narratives of scientific inventions to studying cultural impacts on and of science. While they caution against using a broad concept of "society," they see the potential of the history of knowledge in leading a critical debate regarding the state of cultural history, constructivism, globalization and the "increasing mistrust of knowledge" (p. 297) in our current times.

This afterword poses a challenge to the reviewer as it says a lot of the things that a critical book review would do. To

challenge rather than repeat the views of Bergwik and Holmberg, I would contend that in particular the openness of the volume toward different definitions of knowledge makes it a fascinating read. It is my opinion that a definition of knowledge should derive from the source material rather than be imposed on the research subject, as Kajsa Brilkman's chapter does superbly when creating the concept of "confessional knowledge" in religious history.

Forms of Knowledge is clearly a programmatic volume seeking to establish the history of knowledge as a new field of historiography. In doing so, it engages thoroughly with Simone Lässig's conceptualization of the history of knowledge. Surprisingly, it gives less attention to Philipp Sarasin and the Zurich center for *Geschichte des Wissens*. For scholars interested in applying a history of knowledge approach in their own research, this volume offers a variety of definitions and examples to choose from, which constitutes its major advantage. A second advantage is that it highlights the importance of everyday history in exploring how academic knowledge was disseminated to the public in different periods. What is missing from this volume is comparative studies or cases of knowledge dissemination beyond Western Europe, the US and the Ottoman Empire. How, for instance, did the dissemination of knowledge on potato farming in Sweden compare to Poland, or how was the UNESCO publication on race relations received in Latin America? Despite these omissions, *Forms of Knowledge* offers a great overview of different approaches that are possible within a history of knowledge framework. It offers scholars a terrific toolkit of definitions and source materials to choose from and will hopefully encourage young scholars to apply these to their own work and engage with the history of knowledge themselves.

Claudia Roesch

Mindre uppmärksammade historiska jubileer

Originalteckning för *Scandia* av Fredrik Tersmeden

FÖR 450 ÅR SEDAN (1570): DET SÅ KALLADE
SILLKRIGET UTKÄMPAS MELLAN BORGARNA I
ROTHENBURG OCH LANDSFOGDEN I KANTONEN
LUZERN. NAMNET ANTAS KOMMA AV ATT DET
HELA UTSPELADES UNDER FASTAN - DÅ MAN
ÄT MYCKET SILL - MEN DET KAN FÖRSTÅS
ÄVEN FINNAS ANDRA TOLKNINGAR ...

